

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

Книга Педагогика

Том 113

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF EDUCATION

Education

Volume 113

ТЕОРЕТИЧЕН АНАЛИЗ НА ВЪЗМОЖНОСТИТЕ НА „CASE STUDY“ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА СЛОЖНИ СОЦИАЛНИ ЯВЛЕНИЯ

МАРИЯ ПЕТКОВА*

Резюме. Настоящата студия представя само част от един научно-теоретичен анализ на практико-приложните възможности на метода „case study“, като разкрива холистичния му потенциал. Целта ѝ е чрез систематизиране и анализ на същността, спецификите и методологическите предпоставки на метода „изследване на случай“ да се очертаят предимствата и ограниченията му да изследва сложни социални явления. Теоретичният анализ е изграден чрез методите абстрахиране, анализ и синтез. На основата му се достигна до извода, че изследването на случай като метод за изследване има потенциал да бъде изведен извън рамките на частния случай и да осъществи анализ от по-висок клас, какъвто се изисква при изследването на сложно социално явление.

Ключови думи: изследване на случай, социално явление

THEORETICAL ANALYSIS OF THE CASE STUDY'S POTENTIAL TO RESEARCH COMPLEX SOCIAL PHENOMENA

Mariya Petkova

Abstract. This study presents only a part of a scientific-theoretical analysis of the practical-applied possibilities of the „case study“ method, revealing its holistic potential. Its purpose is to systematize and analyze the nature, specifics, and methodological

* m.petkova@fp.uni-sofia.bg

prerequisites of the method „case study“ to outline the advantages and limitations of its study of complex social phenomena. The theoretical analysis is built through the methods of abstraction, analysis, and synthesis. Based on the analysis, it was concluded that case study as a research method has the potential to be taken beyond the particular case and to perform a higher-class analysis, as required in the study of complex social phenomena.

Key words: case study, social phenomena

Още в началото следва да отбележим, че термините „изследване на случай“ и „case study“ са тъждествени и ще бъдат използвани като синоними (каквито всъщност са) в текста. Макар „изследване на единичен случай“ да е българският превод за „case study“, то англоезичният термин е също толкова популярен и познат в научните среди, което позволява употребата им като взаимнозаменяеми.

Изследването на случай като метод за изследване често се асоциира с проучване на конкретна група от хора, организация или общност. Нерядко възможностите на метода се свеждат до изследване на критични или т.нар. девиантни/делинквентни случаи. В допълнение към това неговото приложение в сферата на педагогическите изследвания е силно ограничено, макар да съществуват препоръки за употребата му на чисто теоретично ниво. За да сме коректни до край, ще подчертаем, че тук не става въпрос за тенденциозно пренебрегване на конкретния метод, а по-скоро за цялостно отношение към качествените методи у нас. Причините за това са много, но не са предмет на дискусия в настоящата студия. На този етап ще отбележим само някои от най-познатите ограничения на качествените изследвания – организирането и осъществяването на качествено изследване по принцип отнема доста повече време и ресурси в сравнение с количествените, изисква специфична подготовка на изследователя и не на последно място – среща доста повече трудности при набирането на лица за изследването.

От друга страна обаче, те (качествените изследвания) предоставят на изследователя една различна перспектива за изследваната социална реалност, като съвместяват отделните ѝ елементи, анализират ги поотделно и като цяло; субективното в данните вече не е недостатък, а напротив – крайна цел, носеща в себе си личната и автентична истина за реалността. Именно това е и една от причините да анализираме възможностите на „case study“ да изследва сложни социални явления. Самата същност на метода позволява, дори загатва тази негова възможност. В следващите редове ще разгледаме дефинициите за „изследване на случай“, върху основата на които ще изградим анализа си.

Основни понятия

Същност и дефиниции за „изследване на случай“

Една от най-пълните дефиниции на метода принадлежи на група американски автори, според които изследване на единичен случай би следвало да се разбира като „изследователски подход, който се използва за генериране на *задълбочено и многостранно разбиране на сложен проблем в естествената му среда*“ (Crowe, et al., 2011: 2). Прави впечатление, че авторите разглеждат „изследването на случай“ като изследователски подход.

Нерядко в научната литература „case study“ се разглежда като подход, стратегия, дизайн, метод. Причината за това се крие в същността му. Изследването на единичен случай е сложен „сбор на данни, анализ и интерпретация на информация“, както го определя Ив. Иванов (Иванов, 2006: 300). Nisbet и Watt дефинират изследването на единичен случай като *изследване на специфичен пример, предназначен да илюстрира по-общ принцип* (Cohen, Manion, & Morrison, 2011: 289). Според Stake (1995) това е *проучване на особеното*¹. G. Thomas пък разглежда изследването на единичен случай като „*анализ на системи, които се проучват изчерпателно* чрез един или няколко метода“ (Thomas, 2011: 513). Creswell пък го определя като „*метод, който изследва истинска, съвременна, ограничена система (случай) или множество ограничени системи (случаи)* във времето чрез детайлно, задълбочено събиране на данни от множествени източници на информация“ (Creswell, 2013: 45).

J. Gerring също разглежда „case study“ като метод за „*интензивно изследване на отделен случай или малък брой случаи, който използва данни от наблюдения, за да хвърли светлина върху по-голям брой случаи*“ (Gerring, 2017: 28). Интерес представлява мнението на автора, че методът е подходящ за изследване само на малък брой случаи, тъй като в същността си то е изключително фокусирано – т.е. отделя се сериозно количество време за изследване, анализиране и впоследствие представяне на избрания случай, за да може той да служи като доказателство и/или аргумент. Според автора можем да говорим за „case study“ само и единствено, когато може на основата на изследването да се достигне до генерализация (пак там: 30).

Yin също определя изследването на единичен случай като „метод за емпирично изследване, при който се *изследва определено съществуващо явление в естествения му контекст* чрез използване на множество

¹ Stake използва думата „particular“, което от английски език се превежда като особено, подробно, детайлно, индивидуално и др.

източници на доказателство“ (Yin R. K., 2002: 13). Същият автор по-късно допълва тази дефиниция, като отбелязва, че изследването на единичен случай би могло да се разглежда и като цялостна стратегия за научно изследване (Yin R., 2009: 14). С. Съйкова, А. Атанасов и Ем. Ченгелова споделят сходно мнение и определят изследването на случаи като широко прилагана качествена стратегия за изследване на процеси, дейности или събития (Съйкова, Атанасов, Ченгелова, 2014: 188). Авторите допълват, че при този тип изследване се цели *изчерпателно изследване на обекта във всичките му аспекти и проявления, което го прави изключително подходящо при изследване на процеси, дейности и/или събития.*

Терминологично уточнение

От посочените дотук определения ясно личи, че в научната литература съществува известно разминаване в мненията относно същността на „case study“. Разглеждаме „изследването на единичен случай“ като метод, като стратегия, като система за анализ и/или подход. За да обобщим, ще цитираме мнението на Бижков и Краевски: „Друга съществена особеност, която трябва да се има предвид, се състои в това, че изследването на отделен случай представлява едновременно както подход, така и конкретен метод, като и в двата случая към подхода (метода) се интегрират различни методи, имащи в случая по-частен характер“ (Бижков, Краевски, 2005: 297). Изискването за еднозначност при интерпретацията на понятието налага да обърнем внимание на това разминаване в няколко изречения.

Причината за това се крие в терминологичните различия при означаването на основни понятия в науката. При внимателен преглед на съществуващата литература ще забележим, че дори за основни понятия като „метод“ и „подход“ съществува огромно разнообразие от мнения и становища. Така например определенията за „метод“ са толкова много и различни, че съществуват отделни класификации за определенията според смисъла, който се влага в тях. Понятието „метод“ веднъж се използва като начин, способ, друг път като форма, цялостна стратегия или система от взаимносвързани похвати (Господинов, 1998: 99–100). Понятието „подход“ най-общо означава „съвкупност от начини и средства за пристъпване към определен проблем или човек“ (Радева, 2012: 456). Разбиран по този начин, подходът е изключително близък до разбирането за метода като система от взаимносвързани похвати и може би това е и една от основните причини за различните определения за „изследване на единичен случай“. Ив. Иванов разглежда подхода като „светогледна система“ (Иванов, 2006: 46). Това предполага включването на цялостна перспектива, основаваща се на определни ценности, идеи и допускания; определение близко до т.нар. изследователски парадигми. „Case study“ не би могъл да се разбира като перспектива, а и не трябва, но би следвало да се разбира като съвкупност от

специфични похвати и средства. Как обаче ще наречем тази специфична подредба – похват или метод, е предмет на друга дискусия. В настоящата судия ще приемем, че и двете становища са допустими, но ще използваме „метод“ при дефинирането на „изследване на случай“.

Независимо от гледната точка, която ще приемем, и начина, по който ще дефинираме „изследването на единичен слуай“, то впечатление прави, че при всяко от определенията се подчертава целенасоченият и систематичен характер на „case study“. Голяма част от тях (дефинициите) залагат в определенията си и единиците за анализ, с които може да се борави при изследване на случаи или казано по друг начин – задават параметрите на т.нар. случай, който е от ключово значение в контекста на този анализ.

Същност и дефиниции за „случай“

В научната литература мненията по този въпрос условно се разделят на две групи. Първата група автори разглеждат понятието „случай“ като единица за анализ, както вече споменахме. D. Hancock и B. Algozzine отбелязват, че „случай“ може да бъде всеки индивид, събитие, ситуация, програма и/или дейност (Hancock & Algozzine, 2017: 15). Те подчертават, че всеки случай се изследва в неговия естествен контекст и притежава специфични пространствени и времеви характеристики. Подобно разбиране на термина води до известно объркване и затруднява дефинирането му, тъй като предложените от D. Hancock и B. Algozzine условни категории „случаи“ са сходни със съществуващи класификации на видовете изследване на единичен случай според обекта на изследване, за което ще говорим малко по-късно.

Другото водещо становище по въпроса разглежда „случая“ в по-широк смисъл. Ако изходим от определението на понятието в Български тълковен речник, „случай“ е „нещо, което се е случило; факт, явление“ (Радева, 2012: 597) В този смисъл изследването на случай най-общо би следвало да се разглежда като изследване на дадено явление или събитие. Според Miles, Huberman и Saldana „case“ е „явление от някакъв вид, възникващо в ограничен контекст“ (Miles, Huberman, Saldañ, 2014: 28). John Gerring разширява разбиранията за „случай“ и го определя като „времево и пространствено ограничено явление с теоретична значимост“ (Gerring, 2017: 26). Според Golby емпиричното изследване на случай има широк обхват и няма очевидни ограничения (Golby, 1994). Yin също разглежда „случая“ като „явление в неговия естествен контекст“ (Yin R. K., 2002). Той акцентира върху връзката между явление и контекст като основополагаща за метода. Пак според Yin при изследването на единичен случай границата между явлението и контекста не е ясна, трудно може да бъдат отделени. Авторът застъпва тази идея при дефинирането на метода.

Същност и особености на „социалното явление“

Прави впечатление, че неколкотократно споменаваме понятието „явление“ – контекстуално, пространствено и времево ограничено явление. Основен въпрос в настоящата студия е дали това явление може да „заеме“ по-широки граници, т.е. да го изведем на по-високо ниво и от индивидуално обект на изследването на случай да бъде социалното явление. Според Ст. Михайлов социалното явление е „всяка проява – обективна или субективна – на социалното на всички равнища на обществената организация и във всички сфери на обществения живот“ (Михайлов, 1997: 562). Пак там авторът обяснява, че обхватът на общественото явление е пределно широк – то може да бъде еднократно събитие с индивидуално значение, но може да бъде и продължителен процес, засягащ хиляди или милиони хора. Социалното явление се характеризира винаги с пространствени и времеви параметри. Основна характеристика на всяко социално явление е, че носи качествена определеност, която произлиза от спецификата на сферата, чиято проява е, т.е. социалното явление също е контекстуално ограничено, макар и в един доста по-широк контекст. Именно оттук произтича и сложният, хетерогенен характер на социалното явление – сферите и областите на обществения живот са в непрекъснато взаимодействие и взаимно си влияят. Казано по друг начин, социалното явление се заражда в определена социална сфера, но в себе си носи елементи от всички останали области на обществения живот. Така то (социалното явление) лесно може да бъде обективно регистрирано, но подлежи единствено на субективна интерпретация поради многостранното значение, което има. Според Ст. Михайлов социалното явление съвпада със съдържанието на социалния факт, тъй като само по себе си явлението представлява материалните елементи на факта (пак там: 521). Особен интерес за нас представлява мнението на автора, че социалният факт (и в частност социалното явление) не съществува независимо от метода, с който е открит, т.е. фактът/явлението става социален едва когато се отнесе към дадена система от познание и се интегрира в знанията на епохата. Затова тези понятия имат относителен характер – отразяват явления и процеси с различна степен на сложност.

За да обобщим всичко казано дотук, ще изведем три основни характеристики на всяко сложно социално явление в смисъла, в който ще го разглеждаме: 1) социалното явление отразява постоянни и устойчиви събития или процеси, които имат фундаментално значение и повдигат нови въпроси на епистемологично ниво; 2) социалното явление е независимо от индивида, т.е. то принадлежи на обществото и отделни негови функции и елементи, а не на самите членове и групи, макар да е своеобразно следствие от човешка дейност; 3) то не подлежи на обективен анализ и интерпретация,

тъй като произтича от редица обществени процеси, имащи различно значение и влияние върху него, като всеки от аспектите му е обект на анализ от различни науки. Сложните социални явления са комплексен израз на множество социални процеси и факти. Изследването и анализирането на всеки един от аспектите на сложното социално явление изисква определени нива на експертиза в различни обществени науки, което допълнително затруднява процеса.

Изследването на сложните социални явления е особено трудно начинание. Тъй като е невъзможно да се създадат условия и процедури, които да изследват социалните явления изолирано като „идеален обект“, то по необходимост емпиричното им изследване се случва „на терен“ в естествената им среда. За да се повиши качеството на тези изследвания, се налага постоянно да се търсят нови по-ефективни и по-точни методи. Както вече споменахме, от теоретична гледна точка „case study“ може да изследва явления от различен тип, което съвсем логично създава предпоставки да проверим доколко спецификите му съответстват с изискванията за изследване на сложно социално явление.

Изследователски потенциал на „case study“ и методологически особености

Обхват на познавателен потенциал на метода „case study“

В научната литература е широко разпространено схващането, че изследването на случай като метод има ограничени функции и може да постигне само определени цели. Според Wallaence чрез този метод може да се постигнат следните цели (Shen, 2009: 22):

- решаване на конкретен проблем;
- прилагане на теории на практика;
- генериране на хипотези;
- осигуряване на примери.

Интерес представлява мнението на Г. Бижков и В. Краевски, които се позовават на група немски автори, споделяйки тезата, че изследването на единичен случай се прилага само и единствено, когато се цели проверка на хипотеза, която до този момент е пренебрегвана, или за генериране на хипотези и теории в рамките на дадено изследване (Бижков, Краевски, 2005: 296–297).

Св. Съйкова, Ат. Атанасов и Ем. Ченгелова считат, че познавателната цел на изследването на случай е само описанието. Авторите подчертават, че този тип изследвания са особено подходящи при изследване на нововъзникнали събития, такива, които до този момент не са били познати и тяхната структура, механизми на действие, тенденции на развитие и роля в

социалния живот не са достатъчно ясни. Според тях познавателните възможности на „case study“ варират от описание на отделни случаи до селективно изследване на типични случаи и експерименталната изолация на избрани социални фактори в дадена действителност. Изследването на случаи в този контекст се разглежда като подробен и детайлен „портрет“ на отделно социално явление (Съйкова, Атанасов, Ченгелова, 2014: 23–24). Следва да отбележим, че същите автори подчертават, че чрез метода може да се откриват корелационни, но не и каузални връзки (пак там: 30). Според Yin изследването на единичен случай има следните функции – обяснителна, описателна, илюстративна и информативна (Yin R., 2009: 52):

На пръв поглед цитираните автори задават ограничени възможности на метода, но ако анализираме мненията, ще забележим, че те са различни по своята същност – докато един автор „придава“ само описателни функции на метода, то друг счита, че изследването на случай може да проследи корелационни връзки между отделни елементи, аспекти на дадено събитие и явление. Впечатление прави, че част от авторите твърдят, че „case study“ не може да генерира хипотеза, докато други препоръчват прилагането му именно за това. Тези и други примери, които ще разгледаме по-долу, някак навеждат на мисълта, че методът не е достатъчно познат и неговите възможности не са добре изследвани. Все пак този макар и кратък теоретичен очерк подсказва, че методът може да постигне задълбочен и многопланов анализ на основните характеристики и параметри на сложното социално явление.

В контекста на настоящия анализ интерес представлява в каква степен „case study“ може да отговори на научните изисквания за проучване на сложно социално явление. Същността на метода позволява явленията да се изследват в собствения им специфичен контекст, а изводите да бъдат генерализирани и пренесени на по-общонаучно ниво. От научна гледна точка интерес представлява възможността на „case study“ да открива и изследва връзките между отделните компоненти на социалното явление. Разгледаните мнения подсказват, че изследването на случай е подходящ метод за откриване на корелационни и ковариационни връзки. Но дали може да установи посоката на каузалните отношения, е предмет на предстояща дискусия, началото на която ще поставим с теоретичния прочит на специфичните характеристики на метода.

Специфики и изследователски потенциал на метода да изследва сложни социални явления

Изследването на единичен случай се отнася към натуралистката изследователска програма и като такъв притежава своите специфики и характеристики, произтичащи именно от това.

Една от първите и най-важните характеристики е **многоаспектността**. Именно тя задължава да се търсят всички страни, аспекти и ракурси на изследвания обект независимо от конкретните изследователски интереси. В рамките на изследване на случаи е немислимо игнорирането на гледна точка, колкото и незначителна да изглежда тя. При този метод се приема, че случаят е сложна и многоаспектна единица за анализ, състояща се от много променливи. Подобно описание изключително силно наподобява самото определение за социално явление. Методът гарантира, че нито един аспект, проблем и/или параметър на обекта няма да остане „научно неосветен“. По този начин се осигурява и високото качество на направените изводи, тъй като именно чрез многоаспектността в хода на изследването и в рамките на анализа често пъти се стига до открития, неподозирани в началото на изследването.

Чрез задълбочено, систематично и продължително наблюдение на явлениято, проучване и анализ на допълнителни данни се постига специфичната за метода **холистичност**, т.е. явлениято се анализира в неговата цялост. Следва да отбележим, че тази характеристика на изследването на случаи е изключително важна за запазването на научния характер на метода от методологична гледна точка. Ако тя не присъства, има опасност от еkleктизъм и некордiniраност на научната картина. Както подчертава Петър Иванов, без цялостност и комплексност огромното количество данни, набавени в хода на изследването, ще изглеждат като „неподреден пъзел“ (Иванов, П., 2010а: 50).

Verschuren подчертава, че холизмът при изследването на случай се изразява не само при анализа на обектите в тяхната цялост, но и чрез възможността да се фокусираме само върху съответния аспект, който ни интересува, и да го анализираме като отделна единица (Verschuren, 2003). Тук може да открием и друга основна характеристика на метода, а именно **дълбочинност** – възможността му да се фокусира върху отделни аспекти на многоаспектни явления и събития. Същността на редица методи за изследване (най-вече количествените) не позволява разглеждането на явленията в тяхната цялост, тъй като не може да „разчленява“ изследваните обекти – те губят част от дълбочината си в процеса на операционализация. Това и една от причините сложните социални явления да не бъдат изследвани в тяхната цялост. Споменаните дотук три основни характери-

ки на „case study“ са основна предпоставка да считаме, че методът може да изследва подобни явления коректно и ефективно.

Изследването на единичен случай ни осигурява уникална информация относно реални хора в реални и автентични ситуации, което позволява по-ясно разбиране на идеите и заключенията на изследването в сравнение с абстрактните теории и принципи (Coe, Waring, Hedges, Arthur, 2017: 289). Динамиката на изследваното явление се анализира в собствения му контекст, без то да губи части от своята същност. При „case study“ изследователят има възможност да изследва социалното явление като абстрактна единица за анализ, като отчита човешкия фактор. Както вече споменахме, социалното явление принадлежи на обществото, но неговите „дейци“ все пак са хората с техните чувства, мнение, емоции и възприятия. Именно чрез този метод е възможно всеки читател да „проникне“ в изследваното явление – нещо, което никой количествен анализ не би могъл да подсигури, тъй като може да изследва явлението само на едно от тези две нива (социално или индивидуално). Именно това дава и онази специфична дълбочина на данните, към която би следвало да се стреми всеки изследовател в областта на социалните науки.

Hitchcock и Hughes отбелязват, че методът е изключително ценен, когато изследователят има малък контрол над ситуацията (Cohen, Manion, Marrison, 2011: 289). Според тях един от отличителните белези на изследването на единичен случай е фактът, че предоставя богато описание на събитията и/или явленията и ги допълва със задълбочен анализ. Изследователят е включен в събитията, за да „улови“ всеки детайл, всяка специфична характеристика на явлението и в последствие мислите, чувствата, мнението и отношението на изследваните лица относно него в реална и неподправена среда. По този начин се достига до т.нар. **експертност на изследователя**. Hancock и Algozzine подчертават, че изследването на случаи включва събиране и анализиране на информация от множество източници като интервю, наблюдение, работа с документи, като изследователят прекарва повече време в средата, която изследва, отколкото при който и да е друг метод (Hancock, Algozzine, 2017: 16). Dyer отбелязва, че комбинацията на обективни и субективни данни позволява на явлението по-скоро „да говори само за себе си“, отколкото да бъде интерпретирано, оценявано и съдено от изследователя (Cohen, Manion, Marrison, 2011: 290). Сложните социални явления изискват задълбочени познания от различни области на науката. При изследването на случай изследователят по правило се интересува от гледната точка на възможно по-голям брой изследвани лица, в това число и специалисти в различни области. Това ни дава основанието да говорим за експертност – в хода на самото изследване изследователят по необходимост се „сблъсква“ с множество перспективи, на основата на които той изгражда анализа си, т.е. той има възможност да се

докосне до онази събирателна точка, където започва и самото социално явление.

Изследването на случаи само по себе си е *логнитивно изследване*, което позволява на изследователя да проследи промените, които настъпват със и във изследвания обект. Както вече споменахме, социалното явление има своите пространствени и времеви параметри, в рамките на които то се „заражда“. Посредством продължителното и задълбочено наблюдение изследователят може да оцени и измери както промяната в самото явление, така и факторите, които му влияят. Създава се възможност за изграждане на своеобразен модел на изследваното явление, включващ причините и последствията от всички странични събития, явления и фактори.

За да „улови“ влиянето на всички променливи, изследването на единичен случай се нуждае от повече от един инструмент за събиране на данни и от множество източници на информация. Методът позволява смесването на количествени и качествени данни, за да се постигне по-пълно разбиране на изследваното явление, което е и основното предимство на „case study“. Тук откриваме и една от най-специфичните за метода характеристики, а именно – *гъвкавост* в методологичен план. Г. Бижков и В. Краевски отбелязват: „Важен момент от методологията на изследването на отделния случай е съприкосновението, допирната точка с различни подходи и методи за изследване в социалните науки...“ (Бижков, Краевски, 2005: 297). Авторите подчертават, че възможностите на метода да включва различни инструменти за изследване „обогатява“ както работата по планирането и подготовката на изследването, така и анализа на резултатите.

Когато обаче говорим за приложение на метода за изследване на сложни социални явление, особено внимание следва да обърнем на някои аспекти. Първият, за който ще споменем, а може би и най-важният, е т.нар. *генерализация*. От една страна, нерядко методът е критикуван заради липсата на способност за генерализация. Що се отнася до т.нар. статистическа генерализация, то тези критики имат своите основания, тъй като методът не може да осигури статистически значими данни. При изследването на единичен случай обаче следва да говорим за аналитична генерализация – поставя се акцент върху възможностите на метода да допринесе за разширяването/обогатяването на дадена теория, което да помогне на други изследователи в изучаването на подобни явления. В този смисъл връзката между отделния случай (социалното явление) и теорията е по-скоро логическа, отколкото статистическа, както отбелязва и Yin (Yin R., 2009: 43). Авторът подчертава, че истинската генерализация изисква обяснение, което не се изгражда единствено на базата на типичните или представителните случаи. Изследването на единичен случай не цели да намери само онези повторяеми характеристики на изследваното явление, но и всички негови уникални и специфични характеристики, които биха могли да допринесат за разширяването на теорията при по-висши нива на анализ.

При изследването на сложни социални явления проследяването само на повторимите характеристики би могло да ограничи изводите ни, тъй като те носят информация само за структурата, но не и за съдържанието му.

Противоречивият характер на генерализацията при изследването на единичен случай не е единственият парадокс по отношение на този метод. В научната литература е широко разпространено схващането, че изследването на случай е подходящо само за *генериране на хипотеза*. Според редица автори същността на метода не позволява осигуряването на информация от по-висок клас, както и систематичното изследване на голям набор от случаи. От конвенционална гледна точка изследването на единичен случай може да бъде полезно само в един начален етап на изследването, тъй като се нуждае от хипотеза и хипотетико-дедуктивен модел за обяснения на явлението. Според Mattei Dogan и Dominique Pelassy един метод може да обясни валидно конкретно явление само на основата на генерална/обща хипотеза. Според тях всичко останало е неконтролируемо и следователно не е полезно (Flyvbjerg, 2006: 231). Подобна гледна точка намира своите основания в традиционните разбирания. Още в началото обаче споменахме, че изследването на единичен случай не бива да се разглежда формално, тъй като не следва правилата на конвенционалната логика, което всъщност го прави и толкова предпочитан метод. В тази връзка ще приложим два основни аргумента, които подчертават ползата от прилагането на „case study“ за установяване на сложни социални явления.

Първо, изследването на единичен случай е метод, който предоставя задълбочено, контекстуално значимо знание/информация за всеки отделен случай, което позволява дори начинаещ изследовател да се превърне в своеобразен експерт в изследваната тематика. Една от основните характеристики при изследването на случай е *постатното надграждане на знанието* в процеса на самото изследване, което позволява пълно осмисляне на всеки аспект от изследваното явление. Като част от качествените методи за изследване методът позволява изследвателят да преживее изследваното явление (било то и като страничен наблюдател), с което освен знание той трупа и опит. При редица методи изследвателят остава чужд за изследваното явление (най-вече при количествените), той трупа само теоретични, абстрактни знания. Експертизата, която е натрупал изследвателят в хода на самото изследване, ще му помогне да разграничи отделните аспекти на явлението от съпътстващите го фактори и събития. Изследвателят се „потопя“ в изследваното явление, което го превръща в своеобразен инструмент за разкриване на истината.

Второ, при изследвания в областта на социалните науки съществува само контекстно зависимо знание, което понастоящем изключва *възможността за епистемично теоретично конструиране*. Социалните науки като цяло все още не са успели да изведат една обща, контекстуално и субектно независима теория, на основата на която да може да стъпи което и

да било изследване. Динамиката на социалните явления е толкова непредсказуема, че сама по себе си изключва възможността за обективна интерпретация. В този смисъл основният недостатък за редица методи на изследване се превръща в предимство за изследването на случай, тъй като трансформира субективната информация в достоверна и надеждна чрез типичната за него триангулация.

Триангулация при изследване на случай

Триангулацията е метод за установяване на валидност в качествените изследвания чрез анализ на множество перспективи. Следва да отбележим, че при изследването на случай именно тя (триангулацията) дава дълбочина и значение на получените данни и това я определя като основна специфика на метода. Съчетаването на качествено различни данни от различни източници, набавени чрез различни изследователски инструменти и тяхното паралелно анализиране извежда на преден план обективната реалност. Най-общо може да бъде дефинирана като „използване на два или повече метода за набиране на данни при проучване на човешкото поведение“ (Cohen, Manion, Marrison, 2011: 195). Според L. Ashley триангулацията е пътят, по който се постига задълбочено разбиране на случая (случаите), потвърждат се неочаквани констатации и най-вече – очертава противоречията (Coe, Waring, Hedges, Arthur, 2017: 116).

Триангулацията по същество е метод за измерване на разстоянието между обекти и изчисляване на разстоянието до определена точка. По аналогия, в социалните науки, триангулацията се използва за определяне и обяснение на човешкото поведение, изучавайки го от различен ъгъл (в случая методи за изследване). Тя лежи в основата на концепцията за валидност при изследвания с множество методи за набиране на данни.

Всеки метод за изследване има своите предимства, но и ограничения, като се добира до определен вид информация. При триангулацията изследователят анализира и сравнява различни видове данни, събрани чрез различни методи. Denzin определя шест вида триангулация, както следва (Cohen, Manion, Marrison, 2011: 196):

- ***Времева триангулация*** – при този вид се взема предвид факторите, които влияят при логнитивните изследвания.

- ***Пространствена триангулация*** – прилага се, за да се преодолеят ограниченията на изследвания в една държава или субкултура. Основава се на межкултурни сравнения.

- ***Комбинирани нива на триангулация*** – прилага се повече от едно ниво на анализ. Анализът се движи между трите основни аспекта – индивидуален, интерактивен (в смисъла на групов) и колективен (в организация, субкултура или общество).

- **Теоретична триангулация** – анализират се алтернативни или конкуриращи се теории, за да се подкрепи (докаже) дадена гледна точка.

- **Изследователска триангулация** – включват се повече от един изследователи в изследването, за да се наберат данните абсолютно независимо.

- **Методологическа триангулация** – при този вид триангулация се използва или един метод, който да изследва няколко обекта, или различни методи, изследващи един обект.

Допустимо е да се прилагат повече от един вид, стига изследването да го позволява. Триангулацията има и своите ограничения. Критиките се свързват с факта, че в основата си триангулацията лежи на позитивистки възгледи. Разбирането, че едно явление може да бъде измерено повече от веднъж, може да се разглежда като нарушение на принципите за стихийност на явлението, уникалност и специфичност (пак там: 197). Въпреки критиките следва да отбележим, че триангулацията е своеобразна техника за проверка на валидността на данните, която позволява на изследвателя да направи по-достовърни и по-съдържателни изводи. Като имаме предвид факта, че социалното явление се заражда в определено време и определена социална сфера, то комбинирането на пространствената и времевата триангулация е първата стъпка към анализа на същността на самото явление.

На този етап от анализа е очевидно, че „case study“ притежава онези специфични характеристики, които са нужни за изследването на сложно социално явление. Следващата логична стъпка е да сведем анализа на практико-приложно ниво или иначе казано как ще се случи подобно изследване. Изборът на дизайн на изследването е фундаментално за изследването на случай. Както вече споменахме, методът е изключително гъвкав и адаптивен към различни проблеми. Затова в научната литература съществуват множество класификации за видовете изследване на случаи.

Дизайн на „case study“

Yin подчертава, че според обекта на изследване се оформят два основни вида „case study“.

Холистично изследване на случай, при който обектът на изследването се разглежда като единица за анализ в неговата цялост, т.е. конкретна личност, организация или група хора. Изборът на този вид „case study“ неизбежно води до компромис с „широчината за сметка на дълбочината“ (Coe, Waring, Hedges, Arthur, 2017: 115). Иначе казано при този вид изследване на случай не може да се говори за количествени данни, но пък резултатите и анализът са особено задълбочени и пълни. Този дизайн

на „case study“ е широко разпространен в научните среди и когато говорим за изследване на случай, обикновено се разбира именно това.

При *внедреното (embedded²) изследване на случай* изследователят се фокусира върху един или повече аспекти на единицата за анализ, т.е. обект на изследване е дадена характеристика на типичен случай. Според Yin основната опасност при осъществяването на такъв вид „case study“ е фокусирането на изследователя само и единствено върху изследваната характеристика или подгрупа (пак там: 115). Авторът подчертава, че при изследването на случай централно място в изследването трябва да си остане случаят (в смисъла на проблем, явление) и всички разглеждани характеристики да се анализират контекстуално. Подобна теза споделят Ronald W. Scholz и Claudia Binder. Според тях всяко явление е внедрено в сложна, специфична, уникална и историческа матрица, която свързва епистемологичното с нивото на концептуализация (Scholz, Binder, 2011: 385). При внедрено изследване на случай изследователят има възможност да работи на различни нива в явлението (пак там: 25). Ключов момент при внедреното изследване на случай е последващата генерализация и „пренасянето“ на изводите от частно към общонаучно ниво. Считаме, че този вид изследване на случай е подходящ, когато се цели описание на социалното явление, за да се проследи същността, структурата и съдържателните му особености.

² Буквалният превод на думата „embedded“ е вграден, закрепен. Терминът е много популярен в англоезичните държави, но няма аналог в българската литература. Може да разграничим два основни аспекта при употребата му. Първо, „embedded design“ предполага смесен дизайн на изследване, при който се включват както качествени, така и количествени методи за изследване, тъй като по презумпция само едното не е достатъчно, за да се постигне необходимата дълбочина на описанието. Основна специфика на този вид дизайн е, че единият вид данни винаги има водеща роля, а другият – подкрепяща, т.е. „вгражда се към водещата“, откъдето идва и името. Този вид дизайн е препоръчван при изследване на комплексни явления чрез множество източници на информация, тъй като съчетаването на качествени и количествени данни улеснява обработката на резултатите и запазва дълбочината на анализа (за повече информация виж Creswell (2003) и Scholz (2011)). Второ, „embedded research“ е заимствано от „embedded journalism“, при който изследователят буквално се „внедрява“ в средата, която изследва, като става част от всички процеси, които се случват в нея. Целта на изследователя е да опознае т.нар. типичен случай в естествения му контекст, като на основата на направените изводи достига до генерални заключения за изследвания феномен, явление. Отличителен белег на този вид изследване е взаимноизгодно отношение между двете страни – изследователят предоставя информация, знания и възможни решения на даден проблем в организацията, като тя на свой ред му осигурява достъп до информация, лица и т.н. (за повече информация Vindrola-Padros C, Pape T, Utley M (2017) и McGinity, R., Salokangas, M. (2014).

Stake разглежда видовете „case study“, като предлага една по-различна класификация (Stake, 1995):

- **Вътрешно (интринсивно)** – целта на изследването е да се вникне, разбере конкретното явление задълбочено.
- **Инструментално** – изследването предполага задълбочено изследване на явлението в контекста на определена теория. Този вид изследване на единичен случай позволява и изследването само на определен аспект от явлението.
- **Колективно (събирателно)** – при този вид изследване на случай се изследват група индивидуални проучвания с цел да се постигне по-обща картина относно явлението.

Преди да пристъпим към по-детайлно разглеждане на планирането, конструирането и организирането на изследването на случай, следва да се спрем върху различните варианти на дизайн на метода. За тази цел ще разгледаме четири основни дизайна, предложени от Yin (Yin R., 2009):

- **Дизайн за единичен случай** – при този дизайн изследователят е фокусиран върху един единствен случай. Според целите на изследването може да бъде избран различен вид случай. В контекста на това изследване авторът отделя пет възможни вида случая – *критичен* (подходящи за тестване на теория), *екстремен/необичаен*, *типичен*, *откривателски* (случаи, които никога преди това не са били изследвани по различни причини) и *логнитюден* (изследват се различни времеви периоди като акцентът се поставя върху промяната във времето).

- **Внедрен (embedded) дизайн за единичен случай** – фокусът тук отново е върху един единствен случай, но този път той включва повече от една единица за анализ, т.е. случаят се разглежда като смес от различни показатели и/или аспекти. Всяка от тези единици изисква отделен инструмент за събиране на информация (интервю, въпросник, наблюдение и други), а те на свой ред дават цялостна картина за случая. Считаме, че именно този дизайн на „case study“ би бил най-удачен при изследване на сложно социално явление. В този вариант обаче фокусът е върху самото явление, а не конкретна организация, група от хора и т.н.

- **Дизайн за множество случаи** – това е т.нар. сравнителен дизайн. При този вид изследване на случай се разглеждат два или повече случая, но фокусът е върху определен аспект от тях. Целта е да се постигне сравнение или репликиране на резултатите. Следва да отбележим, че някои автори разглеждат този вид изследване на случай като близък до квази-експерименталните програми.

- **Внедрен дизайн за множество случаи** – този дизайн е изключително сложен, тъй като се изследват повече от един случая, фокусирайки се върху множество показатели и/или аспекти. Авторът

отбелязва, че прилагането на различни инструменти за изследването на еднакви аспекти за различните случаи е доста рисковано и дори го сравнява с „поставянето на всички яйца в една кошница“ – при достатъчно усилия може да бъдат постигнати невероятни резултати, но и най-малката грешка може да обезмисли целия положен труд. Следва да отбележим, че подобен дизайн на изследването също звучи подходящо за изследване на сложни социални явления. При избор на този вариант изследователят може да се фокусира върху конкретни аспекти или елементи на явлението, които счита за приоритетни или представляват изследователски интерес.

Според D. R. Hancock и V. Algozzine все още битува схващането, че изследването на случай е клинично описание на хора с уникални характеристики (Hancock, Algozzine, 2017: 15). Авторите подчертават, че методът е подходящ за далеч по-широка категория анализ и подобно схващане най-малкото умаловажава същността и възможностите му.

Както вече споменахме, „case study“ е емпирично проучване на явления в естествената им среда чрез множество източници на информация. В хода на самото изследване той (изследователят) може да прецени да включи допълнителни методи за изследване или да проучи въпроси, които до този момент не са били на дневен ред. Това далеч не означава, че при изследването на случай няма предварително планиране и организиране на всяка малка стъпка, която ще предприеме изследователят. Тази гъвкавост на изследването го прави уникално, но не и хаотично. Процесът по подготовката на изследването е също толкова сложен, както при всяко друго емпирично изследване. В следващите редове ще дискутираме всички стъпки, които изследователят предприема, преди да пристъпи към работа на терен.

Етапи при провеждане и особености при изследване на сложно социално явление чрез „case study“

Както в повече изследвания първата стъпка за подготовка на „case study“ е етапът на концептуализацията. Съвсем логично тук трябва да очертаем тема, обект, предмет, цел, задачи, хипотеза, основни понятия. Y. Gagnon отбелязва, че на този етап не е достатъчно да се определят само въпросите, които стоят в основата на изследваното явление, но и да се разгледат всички негови аспекти, които са от особен интерес (Gagnon, 2010: 39). Затова, преди да започнем със самото изследване, трябва много внимателно да проучим литературата по въпроса. Целта на проучването е да се изгради стабилна основа за концептуалната рамка на изследването. Запознаването със същността на изследваното социално явление ще помогне на изследователя да си изгради примерна рамка за всички онези аспекти на явлението, които трябва да бъдат проучени. Освен това ще има възможност

да очертае силните и слабите страни на прилаганите до момента методи за изследване на конкретното социално явление.

След това изследователят може да започне с очертаването на тема, цел, задачи и хипотеза. При дефинирането на целта и задачите също се следват класическите правила за всяко научно изследване – те трябва да са точни, конкретни, реализуеми, значими (Господинов, 2016) (Coe, Waring, Hedges, Arthur, 2017) (Бижков, Краевски, 2005). Изследователските въпроси или хипотезите са от изключително значение за изследването на случай. Според Y. Gagnon при изследването на случай не е задължително да се формулират предварително изследователски въпроси или хипотези, но без тях изследователят ще се сблъска с доста повече трудности (Gagnon, 2010: 40). Той допълва, че издигането на хипотеза при „case study“ се основава на предположенията и интуицията на изследователя относно обекта на изследването.

Преди да се пристъпи към работа на терен, изследователят трябва да се „въоръжи“ с поне груба теоритична рамка, която впоследствие може и да се промени, но първоначалният ѝ вариант е от особено значение за следващата стъпка в планирането – избор на дизайн и първоначален избор на изследваните лица. Следва да отбележим, че при изследване на сложно социално явление е много вероятно в хода на изследването изследователят да усети нуждата да включи още единици за анализ и изследвани лица, но първоначалното подробно описание на субекти ще му помогне да изгради отправна точка за самото изследване.

Следващият момент, който трябва да се планира предварително, е изборът на методи и техники, които да включим, както и подбор на източниците на информация. Както вече споменахме, изследването на случаи позволява включването на редица други методи в рамките му. Някои от тях са типични, а други са по-рядко срещани. Следва да отбележим, че три са основополагащи, а именно – наблюдение, интервю и работа с документи. D. Hancock и B. Algozzine ги определят като стълбове за изследването на случай (Hancock, Algozzine, 2017), но отбелязват, че за целите на изследването могат да бъдат включени всякакви количествени и качествени методи. При изследването на сложно социално явление е много вероятно изследователят да се „сблъска“ с научни области или материи, които не познава. Затова на този етап се препоръчва допълнително запознаване с научна литература по въпрос и предварителна консултация с експерт, който да го насочва при изготвянето на въпросници и протоколи за изследването. Изборът на метод ще определи не само данните и резултатите от изследването, но ще повлияе и цялостната работа на терен, както и призмата, през която ще направим анализа, затова те трябва да бъдат изготвени изключително старателно.

След избора на методи изследователят трябва да планира и разработи инструменти за кодиране на данните, протоколи и схеми, които са му

нужни. При изследването на комплексни явления изследователят трябва да реши върху кои аспекти да се фокусира и това трябва да бъде отразено във всички протоколи и схеми. При изследването на множество единици за анализ този етап гарантира последователността и сравнимостта на данните от различните субекти. Следва да отбележим, че изследователят трябва да е готов във всеки момент от работата на терен да включи в протоколите си и ново обозначение, ако се наложи. Тъй като изследването се провежда в специфичен контекст, то не всички възможности могат предварително да бъдат планирани и обозначение. Ако такава промяна се наложи, то трябва да бъде приложена и за останалите случаи, а в последствие прилежно описана в доклада. Въпреки всичко целта на предварителното планиране е да се съставят максимално подробно протоколи и схеми, с които да се работи, за да може изследователят да се фокусира върху наблюдаваното явление.

Добрата предварителна подготовка на изследването на случай и прецизното планиране позволяват на изследователя да се съсредоточи изцяло върху случващото се около него. Динамиката на събитията при намиране на данни на терен все пак изисква от нас да сме готови да внесем промени, когато е нужно. Това обаче не е оправдание да навлизаме в изследването без концептуална рамка дори и в контекста на качествените изследвания, сред които е и „case study“.

Следващият етап при провеждането на изследване на случай е изборът на единици за анализ. Според Hlady Rispal този етап е сложен и подвеждащ, тъй като стратегиите, продиктувани от изискванията на изследването, се сблъскват с ограниченията, произтичащи от специфичните характеристики на изследваната среда (Gagnon, 2010: 52). На този етап изследователят трябва много прецизно да „отсее“ онези аспекти и фактори, които според него влияят на изследваното явление. Напълно допустимо е в хода на изследването част от тях да отпаднат, а други да бъдат включени. Следващ важен момент на този етап за изследователя е да си осигури достъп до представители или информация за всеки едн от тях.

Етапът на провеждане на изследването на терен и последващата обработка и анализ на данните са изключително важни за успешното изследване на което и да било социално явления. За да добие пълна представа за изследваното явление, изследователят ще прекара сериозно количество време на терен, а в последствие трябва да отдели особено внимание и на анализа на данните. По-специфичен анализ на тези два етапа не може да бъде направен, тъй като те пряко зависят от целите на изследването, избора на дизайн и конкретното социално явление, което ще избере. Това е и основната предпоставка този метод да се разглежда като подходящ за изследването на сложни социални явления, тъй като ходът на самото изследване и анализът на данните се „настройват“ спрямо изискванията и особеностите на самото явление.

Обобщение

За да обобщим всичко казано дотук, ще се позовем на мнението на Hitchcock и Hughes, които обръщат специално внимание на основните особености на метода и ги систематизират. Считаме, че тяхното мнение най-пълно описва *връзката между изследването на случай и изследването на социално явление* (Cohen, Manion, Morrison, 2011: 290).

- Изследването на единичен случай има времеви характеристики, които определят същността му.
- Изследването на единичен случай притежава пространствени параметри, които подпомагат дефинирането му.
- Изследваният случай се характеризира с граници, които го дефинират.

Тези три особености на изследването на случай съвсем спокойно могат да бъдат съотнесени към изискванията за изследване на сложно социално явление. Авторите индиректно подсказват, че субективизмът при изследването на случай е своеобразно следствие от контекстуалната му ситуираност и в никакъв случай не бива да се разглежда като недостатък. Дори напротив – при изследване на сложни социални явления това е основното му предимство. Изследването се изгражда в неконтролирана среда, а изследователят постепенно надгражда знанията си за изследваното явление през множеството перспективи.

Ако приемем, че това са основните предимства на „case study“ за изследването на сложни социални явления, то редно би било да анализираме и недостатъците на метода. Условно ще ги обособим с две групи. Първата група е свързана със затрудненията, с които се сблъсква изследователят по време на планирането, организацията и провеждането на изследването. Изследването на случай, като всяко качествено изследване, отнема много време и ресурси. Изследователят често прекарва десетки, дори стотици часове на терен в наблюдения, интервюта и работа с документи. Нерядко достъпът до определени групи хора, институции, та дори и документи е ограничен. Изследването на сложно социално явление засилва тези недостатъци, тъй като субектите, представляващи интерес за изследването, се увеличават многократно. Социалното явление е „продукт“ на взаимодействието на множество обществени елементи, сфери и процеси, което значително разширява изследователското поле. В допълнението към това, колкото и отворена и гъвкава да е структурата на метода, то поради спецификите, произтичащи от изследването на социално явление, организацията и провеждането на изследването се затруднява допълнително. Същността на самото социално явление може да наложи включването на допълнителни методи в рамките на изследването, което затруднява допълнително обработката и анализа на данните в последствие. Съвсем

логично стигаме и до втората група недостатъци – проблемите, свързани с надеждност и валидност на изследването.

Ако приемем, че проблемът за осигуряване на надеждност и валидност е общ за всяко едно емпирично изследването, то при изследването на случай на преден план излиза проблемът за генерализацията. Правенето на изводи е неразделна част от всяко научно изследване. При качествените изследвания те (изводите) по-малко се основават на цифри и повече на интерпретации и логически заключения. Интерпретациите на контекста са неизбежна характеристика на изследването на всяко явление, но те трябва да се основават на издръжлив модел. Именно това е и една от основните критики към генерализацията при изследването на случай – те са зависими, първо, от специфичните характеристики на изследваните лица (доколко и дали изобщо може да се открие детерминиращ модел на поведение) и после от интерпретациите, които ще направят самите четящи. Всички генерални изводи, които извежда изследователят, трябва да бъдат аргументирани и подкрепени с примери, така че всеки друг, който чете резултатите, да достигне до същите заключения. При изследването на сложни социални явления този тип аргументи са изключително трудни за извеждане, тъй като самото явление включва в себе си множество аспекти, на които четящият придава различна тежест макар да не е експерт. Повечето социални явления имат ежедневен характер и масовата публика често им придава различен смисъл от този, който имат в науката. Етапът на генерализация при изследването на случай изисква изключително майсторство от страна на изследователя. Все пак следва да отбележим, че в научната литература има редица механизми и техники за преодоляване на този недостатък и ограничаването му до минимум. Този етап е пряко свързан и с процедурите, през които трябва да премине изследователят, за да осигури надеждност и валидност на изследването. Тази тема е доста широка и в настоящата студия няма да навлизаме в подробности как се случва това. Онова, което е от съществено значение на този етап, са предизвикателствата, пред които ще се изправи изследователят в това отношение при изследване на сложно социално явление чрез „case study“. Изследването на социално явление по дефиниция е субективно и не може да бъде изследвано обективно. За да неутрализира този недостатък, изследователят не трябва да забравя, че изследването на случай е единственият метод, при който съвместяването на субективни данни дава възможност за достигане до обективната истина – за да осмислим многомерно и многопланово явление, то логично би било да „заложим“ на множество и разнообразни единици за анализ, всяка от които разкрива „своята истина“ за явлението. За да обясним по-точно, ще се позовем на една стара поговорка: „Истината е като монетата – винаги има две страни“. Ако тръгнем от този израз, то социалното явление е като куб с много страни. За да анализираме целия куб, то първо трябва да разгледаме

всяка от страните му. Следва обаче да отбележим, че това не отменя спазването на общопризнатите класически процедури за осигуряване на валидност и надеждност при провеждане на качествено изследване.

В заключение ще направим SWOT-анализ на възможностите на „case study“ да изследва сложни социални явления на основата на направения теоретичен прочит.

Силни страни на „case study“	Слаби страни на „case study“
<ul style="list-style-type: none"> ✓ гъвкава структура; ✓ подходящ за изследване на сложни проблеми и явления в естествената им среда; ✓ дава възможност за изчерпателно изследване на всички аспекти на обекта; ✓ дава възможност на изследвателя да съпоставя и анализа качествено различни данни; ✓ натрупания опит и впечатления превръщат изследвателя в експерт по изследвания проблем 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ отнема време и ресурси; ✓ трудности при осигуряването на валидност и надеждност на изследването
<p style="text-align: center;">Предимства при провеждане на „case study“ за изследване на сложен социален проблем</p>	<p style="text-align: center;">Недостатъци/ограничения при провеждане на „case study“ за изследване на сложен социален проблем</p>
<ul style="list-style-type: none"> ✓ отчита времевите и пространствените ограничения на социалното явление; ✓ дава възможност за многопланов анализ на социалното явление; ✓ дава възможност за осъществяване на анализ както на индивидуално-личностно, така и на теоретично, абстрактно ниво; ✓ дава възможност за индивидуализиране на инструментите за изследване спрямо различните групи изследвани лица; ✓ набира информация за явлението от множество източници; ✓ поэтапно надгражда на знанията на изследвателя относно изследваното явление. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ повишена трудност при планирането, организирането и провеждането на изследването; ✓ може да срещне трудности при подбора и осигуряването на достъп до определена информация или изследвани лица, свързани с конкретното социално явление; ✓ опасност от еkleктизъм и повърхностен анализ; ✓ необходима допълнителна подготовка и задълбочаване на познанията за онези аспекти на социалното явление, които са обект на изследване от други науки; ✓ трудности при генерализацията на направените изводи.

Считаме, че методът „case study“ по своята същност е подходящ за изследване на сложни социални явления. Това предположение обаче се основава само на теоретичен анализ. За да бъде потвърдено, подобно изследване трябва да бъде осъществено и резултатите от него да бъдат анализирани. По една или друга причина подобни изследвания не само у нас, но и в световен мащаб се правят рядко. Науката обаче има нужда от преосмисляне на възможностите на инструментариума си, за да може да отговаря за промените в обществото. Сложните социалния явления изискват специфична и уникална методология, която да предлага индивидуален подход към всеки отделен аспект и в последствие обща схема за анализ на разнообразните данни. На базата на направения теоретичен прочит относно изследователските възможности на „case study“ ще забележим, че основна негова характеристика е именно индивидуалният подход при изследването на конкретен случай. На едно теоретикоабстрактно ниво няма причина същите принципи да не могат да бъдат приложени и в практиката, излизайки извън рамките на частния случай. От научна гледна точка интерес представлява доколко изпълнимо е това на практика. В този смисъл естествено продължение на настоящата студия би било реализирането на подобно изследване, за да се очертаят основните предимства и недостатъци и в практико-приложен план.

ЛИТЕРАТУРА

- Бижков, Г., Краевски, В. (2005) Основи на педагогиката. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. [Bizhkov, G., Kraevski, V. (2005). Osnovi na pedagogikata. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.]
- Господинов, Б. (1998) Ефективност на обучението. Същност и отделни аспекти на осъществяване. Пловдив: СЕМА 2001. [Gospodinov, B. (1998) Efektivnost na obuchenieto. Sashtnost i otdelni aspekti na osashtestvyavane. Plovdiv: SEMA 2001.]
- Господинов, Б. (2016) Научното педагогическо изследване. Методологически, технологични и методически аспекти. София: Уничерситетско издателство „Св. Климент Охридски“. [Gospodinov, B. (2016). Nauchnoto pedagogicheskoto izsledvane. Metodologicheski, tehnologichni i metodicheski aspekti. Sofia: Unichersitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.]
- Иванов, П. (2010а) Приложна социална психология. (Том 1). Русе: Издателска къща „Ахат“. [Ivanov, P. (2010). Prilozhna sotsialna psihologia. (Tom 1). Ruse: Izdatelska kashta „Ahat“.]

- Иванов, П. (2010б) *Приложна социална психология*. (3 изд., Том 2). Русе: Изд. къща „Ахат“. [Ivanov, P. (2010). *Prilozhna sotsialna psihologia*. (3 izd., Tom 2). Ruse: Izd. kashta „Ahat“.]
- Иванов, С., М. Иванов (2006) *Социална психология*. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“. [Ivanov, S., Ivanov, M. (2006) *Sotsialna psihologia*. Shumen: Universitetsko izdatelstvo „Episkop Konstantin Preslavski“.]
- Михайлов, С. (1997) *Енциклопедичен речник по социология (Том Второ издание)*. София: „М-8-М“ Михаил Мирчев. [Mihaylov, S. (1997) *Entsiklopedichen rechnik po sotsiologia (Tom Vtoro izdanie)*. Sofia: „M-8-M“ Mihail Mirchev.]
- Съйкова, С., А. Атанасов, Е. Ченгелова (2014) *Социалните емпирични изследвания*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. [Saykova, S., Atanasov, A., Chengelova, E. (2014) *Sotsialnite empirichni izsledvania*. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“.]
- Фотев, Г. (2002) *История на социологията (Том 1)*. София: изд. къща Труд. [Fotev, G. (2002). *Istoria na sotsiologiyata (Tom 1)*. Sofia: izd. kashta Trud.]
- Coe, R., Waring, M., Hedges, L. V., & Arthur, J. (2017) *Research method & methodologies in education*. London: SAGE.
- Cohen, L., Manion, L., & Marrison, K. (2011) *Research methods in education (7 ed.)*. New York, USA: Routledge.
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative Inquiry & Research Design: Choosing Among The Five Approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- Crowe, S., Cresswell, K., Robertson, A., Huby, G., Avery, A., & Sheikh, A. (2011, June). The Case Study Approach. *BMC Medical Research Methodology*, 2–9.
- Flyvbjerg, B. (April 2006 r.). Five Misunderstandings About Case-Study Research. *Qualitative Inquiry*, 12(2), 219–245. doi:10.1177/1077800405284363
- Gagnon, Y.-C. (2010) *Case study as a research method. A practical handbook*. Quebec : Presses de l'Universite du Quebec .
- Gerring, J. (2017) *Case study researsch. Principles and practices (2nd ed.)*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Golby, M. (1994) *Case Study as Educational Research, Educational Research Monograph Series (5th ed.)*. Exeter: University of Exeter.
- Hancock, D. R., & Algozzine, B. (2017). *Doing case study research*. NY: Teachers College Press.
- Miles, Matthew B.; Huberman, Michael; Saldana, Johnny;. (2014). *Qualitative Data Analysis (3th ed.)*. Los Angeles, CA: SAGE .
- Scholz, R. W, Blinder, C. R. (2011) *Environmental Literacy in Science and Society: From Knowledge to Decisions*. Cambridge, Cambridge University Press
- Silverman, D. (2014). *Interpreting qualitative data (5th ed.)*. London: SAGE.
- Thomas, D., & Bierman, K. (Spring 2006 r.). The impact of classroom aggression on the development of aggressive behavior problems in children. *Dev Psychopathol*, 18(2), 471–487. doi:10.1017/S0954579406060251
- Thomas, G. (2011). The case: generalisation, theory and pronesis in case study. *Oxford Review of Education* , 37(1), 21–35.

- Verschuren, P. (2003 April r.). Case study as a research strategy: Some ambiguities and opportunities. *International Journal of Social Research Methodology*, 6(2), 121–139. doi:10.1080/13645570110106154
- Yin, R. K. (2002). *Case Study Research Design and Methods* (3th изд., Том 5). Thousand Oaks, California: Sage Publications, Inc.
- Yin, R. K. (2009). *Case study research: design and methods* (4th ed., Vol. 5). Los Angeles: SAGE.